

'MEALA FÎRÛZ' ADLI KÛRTÇE MEALDE HARFÎ TERCÜME SORUNU*

LETTER TRANSLATION PROBLEM IN MEANING OF QUR'AN IN KURDISH NAMED 'MEALA FÎRÛZ'

HAŞİM ÖZDAŞ*

Özet

Genel olarak tercüme, harfî tercüme ve tefsirî tercüme olmak üzere ikiye ayrılır. Harfî tercüme, bir dildeki ifadenin nazım ve üslup özelliklerini gözeterek başka bir dile aktarmaktır. Tefsirî tercüme ise bir sözü kaynak dilden –nazım ve üslubuna riayet etmeden ve istenilen tüm manaları korumaksızın- hedeflenen dile anlamsal olarak aktarmaktır. Mehmet Demirdağ tarafından hazırlanan “Meala Fîrûz Şerha Qur’ana Pîroz” adlı Kur’an-ı Kerim Kürtçe mealde, meale hâkim olan harfî tercümeden dolayı bir takım tercüme sorunlarının varlığından söz etmek mümkündür. Bu da kimi âyetlerde geçen kelime veya ifadelerin hedef dildeki ifade biçimi ve dil mantığı dikkate alınmadan Kur’an metnine sadık kalma düşüncesiyle harfî harfine tercüme edilmesi veya uygun bir biçimde Kürtçede ifade edilememesi sonucunda bazı tercüme sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meala Fîrûz, Şerha Qur’ana Pîroz, Kürtçe meal, harfî tercüme sorunu, anlamı belirsiz meal örnekleri, tercüme problemleri.

* Bu makale, *Kur’an’ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler ‘Meala Fîrûz Şerha Qur’ana Pîroz’ Örneği*, adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Araştırma Görevlisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. (hasimozdas@gmail.com)

Abstract

Generally, translation is divided into two parts by letter translation and commentary translation. Letter translation is to transfer the poetic and stylistic features of expression in a language by taking into consideration to another language. Commentary translate is to transfer an expression from source language -by disregarding poetic and stylistic features of expression and without keeping all intended meaning- to aimed language semantically. In meaning of Qur'an in Kurdish named "Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz" written by Mehmet Demirdağ, due to letter translate which prevailing to meaning, it is possible to mention the existence of a set of translation problems. This has led to emerge some translation problems in consequence of being translated literally the words or phrases which situated some verses without considering the explanandum and language logic of intended language due to the idea of literally being loyal to the Qur'an text, or not being able to in an appropriate expression in Kurdish.

Keywords: Meala Fîrûz, Sherha Qur'ana Pîroz, Meaning of Qur'an in Kurdish, letter translation problem, examples of ambiguous meaning, translation problems.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in Kurmancî lehçesinde yapılan ilk meal çalışması, Kâmuran Âlî Bedirhan'ın Hawar Dergisi ile Roja Nû gazetesinde "Tefsîra Qur'anê" başlığıyla yayınladığı meal bölümleridir. İlk tam meal ise merhum Abdullah Varlı'nın 1994'te yayınladığı "Quran a Pîroz û Arşa wêye Bilind" adlı mealdir. İkinci meal çalışması ise Mehmet Demirdağ (Mele Muhammed Garsî Farqîni) tarafından hazırlanan ve Nûbihar Yayınevi tarafından tek cilt halinde 2003'te yayınlanan "Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz"dır.

Mealdeki tercüme problem(leri)ine geçmeden önce yazarın hayatı ve çalışmalarını hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır.

Mehmet Demirdağ, 1965'te Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı Garsî köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu köye nispetle Muhammed Garsî olarak tanınmaktadır. Uzun bir süre doğu medreselerinde eğitim aldıktan sonra İran'da okumaya karar verir. İran'ın Kum şehrine gider ve orada dört yıla yakın bir süre kalır. Orada Farsça, mantık, felsefe, kelim ve belagat alanlarında eğitim alır. İran dönüşünde de belli bir süreliğine Diyarbakır'da Molla Derviş'in yanında okur. Kürtçe, Türkçe, Arapça,

Farsça ve Osmanlıca'yı bilen Demirdağ, halen Silvan'da yaşamaktadır.¹ Demirdağ'ın, "Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz" adlı Kur'an-ı Kerim Kürtçe meali dışında da pek çok –kitap, makale ve şiir– çevirileri bulunmaktadır. Bunların büyük bir bölümü neşredilmişken bazıları da henüz yayınlanmamıştır.²

Kürtçe mealler ve yazarın hayatı hakkındaki bu kısa girişten sonra meallerin genellikle harfî ve tefsîrî tercüme yöntemleriyle hazırlandıklarını belirtmekte yarar vardır. Harfî tercümede kaynak dilin özelliklerine daha fazla riayet edilmekte ve zaman zaman hedef dilin anlatım biçim ve dil mantığı göz ardı edilebilmektedir. Tefsîrî tercümede ise kaynak dilden ziyade hedef dilin özellikleri daha ön plandadır. Sonuç itibarıyla her iki yöntemde de bazı sakıncalı sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu nedenle meal hazırlanırken bu iki yöntemden biriyle yetinmek yetersiz kalabilir veya yanlış sonuçlara götürebilir.

"Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz" adlı Kürtçe mealde ise ağırlıklı olarak harfî tercüme esas alınarak âyetlere meal verilmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak bazı âyetlerin mealleri, Kürtçe ifade biçimine aykırı veya anlamda bir belirsizliğe yol açacak şekilde tercüme edilmiştir.

Söz konusu makalede, "Kürtçe kullanıma uygun düşmeyen meal örnekleri" ve "Anlamı belirsiz meal örnekleri" başlıkları altında tercüme sorununa temas edilecektir.

1. Kürtçe Kullanıma Uygun Düşmeyen Meal Örnekleri

1.1. Bakara, 2/140

...وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

"... Ji kesê ku guwahiyek li balê ye ji Xuda vedişêre sitemkartir kê heye?.../Yanında var olan bir tanıklığı Allah'tan gizleyenden kim daha zalim olabilir?"

Âyetin, Kürtçeye uygun ifadelerle çevrilememesi sonucunda, yanlış bir anlam ortaya çıkmıştır. Çünkü âyette, Allah'ın kendine gösterdiği bir şahadeti/gerçeği insanlardan gizleyen kişinin durumu tasvir edilirken; âyet, şahitliği Allah'tan gizleyen şekilde çevrilmiştir. Bu arada "gerçeği gizleme" ibaresi tefsir kaynaklarında, Hz. İbrahim'in "Hanif" olduğu gerçeğini gizleme olarak belirtilmiştir.³

1 Garsî Mehmet Demirdağ, (fotocu21@hotmail.com), "Kurtejinnameya min", Haşim Özdaş, (h-simozdas@gmail.com), 30.04.2015.

2 Bkz. Haşim Özdaş, *Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Danışman Nurretin Turğay, Diyarbakır 2015, s. 46-50.

3 Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ân hakaike ğavamidi't-tenzîli ve uyûn'il-ekavîli fi*

1.2. Bakara, 2/207

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ...

“*Hin ji mirovan jî hene ku ji bo xwestina qayilbûna Xuda canê xwe difiroşe. .../İnsanlardan bazıları da vardır ki Allah'ın rızasını kazanmak için canını satar...*”

Çokanlamlı sözcüklerden kabul edilen “شَرَى-يَشْرِي” kelimesi ve türevlerinin, Kur'an-ı Kerim'de “*satmak*”⁴, “*satın almak*”⁵ anlamlarında kullanıldığı vakidir.⁶ Tefsir kaynaklarında, Süheyb b. Sinan'ın hicret etme olayından hareketle, kelimenin hakiki “*satmak*” anlamında olma ihtimaline yer verilmekle⁷ birlikte, asıl maksadın “*feda etmek*”⁸ anlamında olduğu kaydedilmektedir. Diğer bir ifadeyle sözcük, asıl anlamı dışında başka bir anlamda kullanılmıştır.

Kürtçe “*canê xwe difiroşe/canını satar*” ifadesinden ise, kelimenin hakiki anlamı anlaşılacaktır. Dolayısıyla âyette geçen “يَشْرِي” ibaresine karşılık, birebir karşılığı olsa bile “*difiroşe*” fiilinin kullanılması, bizce uygun değildir. Bunun yerine “*canê xwe feda dike/canını feda eder*” veya “*canê xwe dide/canını verir*”, şeklinde tercüme edilmesi, Kürtçe ifade bakımından daha anlaşılırdır.

1.3. Bakara, 2/246

...قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَانِنَا...

“... Gotin: “*Ma çi bûye ji me ku em di rêya Xuda de şer nekin û tevî em ji warê xwe û zarûyên xwe hatine derxistin? .../Dediler: “Bize ne olmuş da yurdumuzdan ve çocuklarımızdan çıkarılmamıza rağmen Allah yolunda savaşmayalım?...”*”

Kaynaklarda, âyette geçen “وَأَبْنَانِنَا” ifadesinin, “مِن دِيَارِنَا” kelimesine atfedildiği, cümlelerin ise hal olduğu kaydedilmekte ve cümlede bir fiilin “takdir” edildiği veya “من بين” kelimesinin hazfedildiği⁹ varsayılmaktadır.

vuhûci't-te'vîlî, thk.: Adil Ahmet Abdülmevcut vd., Mektebetu'l-Âbîkan, Riyad 1998, c. I, s. 336.

4 Bkz. Bkz. Nisâ, 4/74; Yûsuf, 12/20.

5 Bkz. Tevbe, 9/111.

6 Rağıb el-İsfahâni Muhammed b. Hüseyin, *Müfredat elfazi'l-kur'an*, “شَرَى” maddesi, thk.: Sefvan Adnan Davûdî, 3. Baskı, Darü'l-Kalem Dimaşk ile ed-Dar eş-Şamiyye, Beyrut 2002, s. 453.

7 Semîn el-Halebî Ahmed b. Yusuf b. İbrahim, *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmî'l-kitabi'l-meknûn*, thk.: Ahmet Muhammed el-Harrat, Darü'l-Kalem, Dimaşk ts, c. II, s. 357. Ayrıca bkz. Abdülhak b. Gâlib b. Âtiyye el-Endelûsî, *el-Müharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitabi'l-âzîz*, thk.: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. I, s. 281.

8 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 417.

9 Âlûsî Mahmud b. Abdullah el-Hüseyinî, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-kur'ani'l-âzîm ve's-seb'i'l-mesânî*,

Takdir veya hazfı göz önünde bulundurmadan, Arapça ifadeyi olduğu gibi tercüme ederek âyete şöyle meal vermek: “...zarûyên xwe hatine derxistin= çocuklarımızdan çıkartıldık”, kanaatimizce, Kürtçe anlatım biçimine ve dil mantığına aykırıdır. Bunun yerine, “...zarûyên xwe hatine dûrxistin...” şeklinde “dûrxistin” fiilini takdir ederek meal verilmelidir.

1.4. Nisâ, 4/10

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا...

“Bêguman ên ku malê sêwiyan bi neheqî dixwin, ew hey agir di zikê xwe de dixwin. .../Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, onlar karnlarında sadece ateş yemektedirler. ...”

Mealde yer verilen, “... agir di zikê xwe de dixwin” ifadesi, “يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا” cümlesinin birebir harfi tercümesidir. Yani “nar” sözcüğünün hakiki manası dik-kate alınarak tercüme edilmiştir. Fakat tefsir kaynaklarında, âyette geçen “نار” kelimesinin, sebebiyet alakasından dolayı ahiretteki cehennem ateşinden “mecaz-i mürsel” veya “yok olma” ve “acı”dan müstear olabileceği kaydedilmektedir.¹⁰ Yani kelime, hakiki anlamı dışında kullanılmıştır.

Kürtçede “karnında ateş yemek” diye bir tabir olmadığından, âyeti yukarıdaki gibi çevirmek Kürtçe ifade biçimine aykırıdır. Dolayısıyla âyetin çevirisi şöyle olmalıdır: “Bêguman ên ku malê sêwiyan bi neheqî dixwin, ew hey zikê xwe bi agir dadigirin.” Çünkü âyetten maksat mealde ifade edildiği üzere, “agir di zikê xwe de dixwin/karnlarında ateş yemektedirler” değil, aksine “karnlarına ateş tıkmaktadırlar” veya “karnlarını ateşle doldurmaktadırlar.”

1.5. A'râf, 7/22

...أَلَمْ أَنهَكُمَا عَنِ تِلْكَ الشَّجَرَةِ...

“... Ma min vê dara han ji we re herdûkan re qedexe nekirîbû? .../Ben bu ağacı siz ikini-ze yasaklamamış mıydım?...”

Arapça grameri gereği işaret zamiri “تلك” ağacı; şahıs zamiri “كما” Hz. Âdem ve Havva validemizi; “أنهكما” fiilinde geçen zamir de yine ikisini göstermektedir.

Darû İhyai't-Türasi'l-Ârabî, Beyrut ts, c. II, s. 166.

10 Bkz. İbn Âşûr Muhammed b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dar et-Tûnisîyye li'n-Neşr, Tunus 1984, IV, 254; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 31-32.

Ancak Arapça dışında başka bir dilde böyle bir ifade biçimini görmek neredeyse imkânsızdır.

Meal verilirken tüm bu özellikleri göz önünde bulundurularak tercüme etmek gerekmez. Aksi takdirde, burada olduğu gibi garip bir anlatım biçimi ortaya çıkar. Bu nedenle tercümede özellikle de meallerde kaynak dilin ifade kalıplarının esas alınmasından ziyade, hedef dilin hususiyetleri ve estetik anlayışı göz önünde bulundurulmalıdır. Özetle Arapçaya has olan bu özelliklere riayet edilmeden, “*Ma Min vê dara han, li we qedexe nekiribû? Ben, bu ağacı size yasaklamamış mıydım?...*” şeklinde meal vermek, bizce Kürtçe ifade biçimine daha uygundur.

1.6. Enfâl, 8/22

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

“*Bêguman xerabtirê rawiran li cem Xuda ew kerr û lal in ku hiş tê nabin./Şüphesiz Allah katında hayvanların en kötüsü onlar sağır dilsiz akıl erdirmeyenler.*”

Genelde yeryüzündeki hayvanlar¹¹ anlamında kullanılan “*dâbbe*” kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de insanlar¹² ve melekler¹³ için de kullanılmıştır. Ancak bu âyette geçen “*devâb*” kelimesini, “*rawiran=hayvanlar*” şeklinde tercüme edilmesi uygun değildir. Çünkü âyette kastedilen iman etmeyen, gerçekleri anlamak için aklını kullanmayan, doğruyu söylemekten imtina edip dilsizleşen ve hakikati dinlemeyip sağırlaşan kişilerdir. İşte bu özelliklerde olanlar yerilmektedir.¹⁴ Nitekim aynı sûrenin 21 ve 23. âyetlerine bakıldığında da maksadın, hayvanlar olmadığı görülecektir.

Ayrıca yukarıdaki çeviri örneğinde, yüklem sorunu bulunmaktadır. Zira “*الصُّمُّ*” kelimesi, “*شَرٌّ*” sözcüğü hakkında bir yargıda bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle onun haberidir.¹⁵ Ancak âyetin Kürtçe mealinde cümlenin başı ile sonu arasındaki bağlantı kesilmiş ve iki yarım cümle haline gelmiştir.

Bizce âyete: “*Bêguman candarên herî xerab li cem Xweda, ew ker û lalên ku hiş tê nabin./Şüphesiz Allah katında varlıkların en şerlisi sağır, dilsiz ve akıl erdirmeyenlerdir.*” şeklinde meal vermek daha uygundur.

11 Bakara, 2/164; Hûd, 11/6; Lokmân, 31/10.

12 Nahl, 16/61; Fâtır, 35/45.

13 Şûrâ, 42/29.

14 Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami’u’l-beyân ân te’vilî âyi’l-kur’an*, thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Merkezü’l-Buhûsî ve’l-Dirasâtî’l-Ârabiyye ve’l-İslamiyye bi Darî Hecer, Kahire 2001, c. XV, s. 99-100.

15 Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, c.V, s. 589.

1.7. Saffât, 37/28

قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ

“Gotin: “Bêguman hûn hey ji rast ve dihatine me./Dediler: “Şüphesiz siz hep sağdan bize geliyordunuz.”

Âyette geçen اليمين “el-yemîn” sözcüğüyle alakalı olarak tefsir kaynaklarına baktığımızda, yaygın kanaate göre, kelime mecazen “güç” ve “kuvvet” anlamına sahiptir. Bu anlama göre, kıyamet gününde tabii olanlar önderlerine, siz din ve hakikat namına en güçlü şekilde gelip bizleri kandırıyordunuz,¹⁶ diyeceklerdir

Dolayısıyla “yemîn” sözcüğünü, “ji rast ve/sağdan” şeklinde lafzî olarak tercüme etmenin isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Aynı sorun, Sâffât sûresinin 93 ve Zümer sûresinin 67. âyetlerinin mealinde de¹⁷ mevcuttur.

1.8. Cum’a, 62/10

...وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ...

“... û pîr Xuda di bîr bînin hêvî heye ku hûn xelas bibin./... ve çok Allah’ı anın umulur ki kurtuluşa eresiniz.”

Bu âyetin mealinde, anlatım bozukluğu vardır. Yani “pîr Xuda” tabiri, mana açısından sorunludur. Çünkü âyette belirtilen şey, “Allah’ı çokça anmak”tır. Bu yüzden âyete yukarıdaki gibi meal vermek, Kürtçe ifade biçimine uygun değildir. Bu meale, herhangi bir sözcük katmadan, kelimelerden birini öne almak veya geriye götürmek suretiyle bu tercüme sorununu gidermek mümkündür. Kısaca âyetin ilgili bölümü şöyle tercüme edilmelidir: “... û Xweda, pîr di bîr bînin.../...ve Allah’ı çokça anın...”

16 Bkz. Taberî, *Cami’u’l-beyân*, XIX, 524-526; Zeccâc Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî el-Bağdâdî, *Meâni’l-kur’an ve İrabuhû*, thk.: Abdülcelil Abduh Şelebî, Âlemü’l-Kütübî, Beyrut 1988, c. IV, s. 302; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefatihu’l-gayb (Tefsîrü’l-kebir)*, Darü’l-Fikir, Beyrut 1981, c. XXVI, s. 134; Muhammed b. Muhammed el-İmadî Ebüssuûd, *İrşadü’l-akli’s-selîm ila mezaya’l-kur’ani’l-kerim*, Darü İhyai’t-Türasi’l-Ârabî, Beyrut ts, c. VII, s. 188.

17 İlgili mealler ve Türkçe çevirileri şöyledir: “Vêca berê xwe da wan bi destê raste li wan da./ Onlara yöneldi ve sağ eliyle onları vurdu.” Saffât, 37/93; “Wan rûmeta Xuda çewa hêjayî wî ye negirt. Roja qiyametê zemîn tev di destê wî de ye û asîman jî bi destê wî yê rastê pêçayî ne./ Onlar Allah’a, hak ettiği gibi saygı göstermediler. Kıyamet gününde yeryüzü tamamıyla O’nun elindedir ve göklerde O’nun sağ eline dolanmışlardır.” Zümer, 39/67.

1.9. Kalem, 68/42

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

“Di roja ku wê (perde) ji ser çîma bê rakirin (zorî xuya be) û ew bal serîdanê ve têne gazî kirin lê êdî ew nikarin./ (Perdenin) bacakların üzerinden kaldırılacağı günde (zorluk ortaya çıkınca) ve onlar baş indirmeye çağrılırlar ancak onlar güç yetiremezler.”

Bu âyetin çevirisinde de “يُكْشَفُ” ve “سَاقٍ” sözcüklerinin harfî harfine-motamot tercüme edilmiştir. Şu farkla ki birinci sözcükte parantez içinde “perde/perde”, ikincide ise “zorî xuya be/ zorluk ortaya çıkınca” açıklamalarına da yer verilmiştir.

Kaynaklarda belirtildiği üzere burada temsili bir anlatım vardır. Yani Araplar, “الْكُشْفُ عَنْ سَاقٍ” ibaresini, “korku ve durumun şiddeti” anlamında, deyim olarak kullanmakta ve “كُشِفَ الْمَرْءُ عَنْ سَاقِهِ” ibaresini, bacak ortaya çıkmaya bile, kinaye yoluyla kişinin başına gelen korkutucu bir durum karşısında kullanırlar.¹⁸

Mealimizde ise âyette var olan mecazî anlatım gözden kaçırılmış veya tercümeyle yansıtılmamıştır.

1.10. Kıyâme, 75/29

وَالنَّفْتِ السَّاقِ بِالسَّاقِ

“Û çîm bi çîmê ve bilefe./Ve bacak bacağa sarıldığında.”

Bu âyetin mealinde de yine sözünü ettiğimiz harfî tercüme sorunuyla karşılaşmaktayız. Âyetin tefsiri ile ilgili olarak İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre anlamı şöyledir: “Dünyanın son ve ahiretin ilk günüdür. Allah’ın rahmet ettiği kişiler dışında sıkıntı üzerine sıkıntularla karşılaşır.”¹⁹ İbn Atıyye, İbn Abbas’tan gelen rivayete yer verdikten sonra, bunun “istiare”²⁰ olduğunu belirtir.²¹ Çünkü Araplar, “سَاقٍ” kelimesini, şu örneklerde olduğu gibi “قَامَتِ الدُّنْيَا عَلَى سَاقٍ وَقَامَتِ الْحَرْبُ عَلَى سَاقٍ”, sadece bela ve sıkıntılı durumlarda zikrederler.²²

18 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIX, 97-98: İbn Âtıyye, *el-Müharraru'l-vecîz*, c. V, s. 352, 406.

19 İsmail b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîrû'l-kur'ani'l-âzim*, thk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Müessesetü Kurtuba, Cize/Mısır 2000, c. XIV, s. 201.

20 Sözlükte “ödünç istemek, ödünç almak” anlamına gelen istiâreyi belâgat âlimleri, “bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması” şeklinde tarif etmişlerdir. (İsmail Durmuş-İskender Pala, “İstiare” maddesi, TDVİA, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 315.)

21 İbn Âtıyye, *el-Müharraru'l-vecîz*, c. V, s. 406.

22 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li ahkami'l-kur'an ve'l-mübeyyini lima tedemmenehü*

Buna göre, bacakların birbirine sarılması söz konusu değildir. Ancak âyet, harfi harfine “*Ve bacak bacağa sarıldığında*” şeklinde tercüme edilmiştir. Kürtçede “*Û çîm bi çîmê ve bilefe*” şeklinde mecazî bir ifade olmadığından ilgili tercüme, hedef dil açısından anlamlı bir şey ifade etmemektedir.

2. Anlamı Belirsiz Meal Örnekleri

2.1. Bakara, 2/249

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ

“... gotin: “Çiqas komên hindik hene ku bi destûra Xuda bi ser komên pîr ketine. .../ dediler: “Ne kadar az topluluk varsa ki Allah’ın izniyle büyük topluluklara üstün gelmişlerdir. ...”

Arapça gramer kaynaklarında belirtildiği üzere, “*kem*”in iki tür kullanımı vardır. Haberî “*kem*”, çok ve nice anlamında; istifhamî “*kem*” ise bir şeyin sayı veya miktarı hakkında soru sormak için kullanılır. Bu iki kullanım, farklı manaları ifade ettikleri gibi kullanımda da bir takım farklılıklar arz etmektedir. Örneğin haberiye’de, ihbarda diğer bir ifadeyle bir yargıda bulunulduğu için cümlede cevap aranmaz; istifhamiye’de ise cevap gerekmektedir.²³

Kur’an-ı Kerim’de toplamda 21 defa geçen “*kem*” lafzının, tefsir kaynaklarında belirtildiği üzere 3’ü istifhamî²⁴ yani soru 13’ü haberîdir²⁵. 5 yerde²⁶ ise haberiye veya istifhamiye olduğu tartışmalıdır.²⁷ Hatta İmam Süyûtî, “*kem*”in, Kur’an’da istifham edatı olarak kullanılmadığını iddia etmiştir.²⁸

“*Nice, çokça*” anlamında olan “*kem*=*كَمْ*” edatı²⁹, mealimizde “*çiqas*” yani “*ne*

mine’s-sünnetî ve âyi’l-kur’anî, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risaletî, Beyrut 2006, c. XXI, s. 425-426.

23 Bkz. İbn Hîşâm Abdullah b. Yusuf, *Şerhû katri’n-neda ve belli’s-seda*, Darü’l-Hayr, Dimaşk 1990, s. 240; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi’l-kur’an*, thk.: Muhammed İbrahim, Darü’t-Türas, Kahire 1984, c. IV, s. 328-329.

24 Bkz. Bakara, 2/259; Kehf, 18/19; Mü’minûn, 23/111.

25 Bkz. Bakara, 2/249; İsrâ, 17/17; Meryem, 19/74, 98; Şu’arâ, 26 /7; A’râf, 7/4; Enbiyâ, 21/11; Duhân, 44/25; Sâd, 38/3; Kasas, 28/58; Kaf, 50/36; Necm, 53/26; Zühürûf, 43/6.

26 Bkz. Bakara, 2/211; En’âm 6/6; Yâsîn, 36/31; Tâ-Hâ, 20/128; Secde, 32/21.

27 Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Abdülhalik Âdîme, *Dirasât li üslûbi’l-kur’an’il-kerîm*, Darü’l-Hadîs, Kahire ts., c. II, s. 396-402.

28 Süyûtî Abdurrahmân b. Ebu Bekr, *el-İtkan fî ulûmi’l-kur’an*, thk.: Ahmet b. Ali, Dâru’l-Hadis, Kahire 2006, c. II, s. 531.

29 Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, II, 552; Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî,

kadar” şeklinde tercüme edilerek edata, istifhamiye anlamı verilmiştir. Arapça grameri açısından âyete bu anlamı vermek mümkün değildir. İstifhamiye anlamını verilmesi durumunda ise tercüme, kelime yığını haline gelecek ve hiçbir şey anlaşılmayacaktır. Çünkü okuyucu, zihnen kendini bir cevaba hazırlamaktadır. Üstelik ortada herhangi bir cevap da yoktur. Bu hatanın kaynağı, Arapça dil gramerini bilmemekten değil; aksine ilgili edatı Kürtçeye uygun bir biçimde çevrilememesinden kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle, “kem=کَمَ”, burada ve daha pek çok âyetin mealinde³⁰, “*çiqas/ne kadar*” şeklinde değil; çokça, nice anlamını karşılayan “*çendîn, pir, gelek*” vb. sözcüklerle tercüme edilmesi gerekir. Benzer bir sorunu, haberi “kem” ile aynı anlamda kullanılan “کَأَيِّنَ” edatının³¹ çevirisinde de görmek mümkündür.

2.2. Nisâ, 4/24

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُخْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ

“*Û jinên zewicandî ji (li ser we hatine haram kirin) ji piştirê qerwaşên li ber destê we ne. Ev nivîsê Xuda li ser we ne hûn pê bigrin. Ji vanê han wêde ji we re hatine helal kirin; ku hûn bixwazin bi malên xwe bi pakî bixwazin bêyî ku zina bikin. Vêca ji wan (jinan) a we pê kêfa xwe kir hûn destmûza wan a ferz bidin wan. Piştî ferzê, tu guneh li ser we di tiştê hûn pê hevûdû qayil bikin de nîne./Ve evli kadınlarda (size haram kılındı) elinizin altında bulunan cariyeler dışındakiler. Bu Allah'ın üzerinizdeki yazısıdır siz ona uyun. Bunların ötesindekiler size helal kılındı; isteyeziniz malınızla zina etmeden temiz olarak isteyin. Artık o (kadın)lardan gönlünüzü eğlendirdiğimize onlara farz olan ücretlerini verin. Farzdan sonra, birbirinizi razı ettiğiniz şeyde üzerinize hiçbir günah yoktur.”*

Tarih boyunca belirli gruplar tarafından mut'a nikâhına kaynak gösterilen Nisâ 24. âyetinin, uygun ifadelerle çevrilmediğini müşahede etmekteyiz. Hatta bu âyetin çevirisini okuyan biri, İslam'da asli evlilik akdinin mut'a nikâhıyla tesis ve edileceği zannına kapılabilir. Zira konunun anlaşılmasında hayati önem taşıyan, âyetin “فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً” bölümü, “*Vêca ji wan (jinan) a we pê kêfa xwe kir*

Tefsîrû'l-bahri'l-muhit, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. II, s. 277.

30 Bkz. A'râf, 7/4; İsrâ, 17/17; Meryem, 19/74, 98; Enbiyâ, 21/11; Şu'arâ, 26/7; Kasas, 28/58; Zuhruf, 43/6; Sâd, 38/3; Duhân, 44/25; Kaf, 50/36; Necm, 53/26.

31 Bkz. Yûsuf, 12/105; Hac, 22/45, 48; Ankebût, 29/60; Muhammed, 47/13; Talâk, 65/8.

hûn destmûza wan a ferz bidin wan. /Artık o(kadın)lardan gönlünüzü eğlendirdiğinize onlara farz olan ücretlerini verin.” şeklinde çevrilmiştir. Bu da bozuk ve hatalı bir çeviri sonucu mu'ta nikâhını tanımlar gibi olmuştur. Kısaca, âyetin metnine sadık kalma endişesiyle verilen meal, yanlış anlaşılmasına zemin hazırlamıştır.

Bizce, âyeti şöyle çevirmek gerekir: “*Jinên bi mêr jî li we, heram in; ji bilî (esîrên cengê) ên ku di bin destê we de ne. Ev nivîsa Xwedê ya li ser we ye. Ji bilî van, ên mayî, bi şertê ku hûn bi namûs bijîn û xwe ji zîneyê dûr bigirin, ji we re helal in. Ji van a, hûn bi nîkahê ji kîjanê istifade bikin, ji mehra wan mîqdarê we li hev kîriye bidin. Elinizin altında bulunan (savaş esirleri) hariç, evli kadınlar da size haramdır. Bu, Allah'ın size yazgısıdır. Bunların dışındakiler, iffetli kalmanız ve zinadan uzak durmanız şartıyla size helaldir. Bunlardan nikah yoluyla faydalandığımız kadınlara aranızda anlaşarak belirlediğiniz mihri verin.*”

2.3. Yûnus, 10/46

وَأَمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ

“*Yan emê hin (ezab)ê bi wan wade didin nîşanî te bidin yan jî emê jiyana te biqedînin; êdî vegera wan her bi alî me ve ye, dûvre Xuda li ser tiştê ew dikin danas e. Onlara vadettiğimiz (azabın) bazısını sana gösterir ya da hayatına son veriz; artık onların dönüşü bizedir, sonra Allah yaptıklarına şahittir.*”

Bu âyetin meali bizce isabetli değildir. Çünkü âyette, bir durum karşılaştırılmıyorsa bahsedilmemektedir. Mü'min sûresinin 77. âyetinin çevirisinde de aynı sorunu görmek mümkündür.³² Şöyle bir çeviri, “*Ji ya (ezabê) ku Me peymanê wê daye wan, çi Em hinekî jê nîşanî te bidin, çi jî em te bimirînin (tu nebîni) vêca vegere wan her bi bal Me ve ye. Jixwe Xwedê, li ser kirinên wan şahid e. İster onları tehdit ettiğimiz şeyin (azabın) bir kısmını sana göstersek ister de seni vefat ettirsek (o azabı görme-sen) dönüşleri bize olacaktır. Üstelik yaptıkları her şeyin şahidi Allah'tır*”, şeklinde olması daha doğrudur.

32 Âyetin Kürtçe meali ve Türkçesi şöyledir: “*Vêca tu bîhna xwe fireh bike. Lewra bêguman wada Xuda raste; êdî ya emê hin tiştê em ji wan re wad dikin nîşanî te bidin yan jî emê te bimirînin, êdî ewê her bal me ve bêne vegerandin./Sen gölünü ferah tut. Çünkü Allah'ın vaadi şüphesiz haklıdır; artık onlara vadettiğimiz bazı şeyleri ya sana göstereceğiz ya da hayatına son vereceğiz. Artık onların dönüşü sadece bizedir.*” Mü'min, 40/77

2.4. Rûm, 30/56

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِئْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ...

"Ewên ku zanîn û bawerî ji wan re hatibû dayîn gotin ku: "Sond be, hûn di kitêba Xuda de heya roja rabûnê man. Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki; Andolsun ki, siz kıyamet gününe kadar Allah'ın kitabında kaldınız."

"Allah'ın yazgısı, takdiri" anlamlarına gelen "كتاب الله" ibaresini, "kitêba Xuda" şeklinde karşılanması, manada bir belirsizliğe neden olmaktadır. Zira okuyucunun "kitêba Xuda" ifadesinden, Allah'ın herhangi bir kitabını veya Kur'an-ı Kerim, dışın-da bir şey anlamasını beklemek doğru olmaz. Çünkü "Allah'ın kitabı" ifadesi bunu gerekli kılmaktadır. Aynı ifade sorununu, Enfâl 68 ile Hicr sûresinin 4. âyetlerinin mealinde de³³ görmek mümkündür.

2.5. Fetih, 48/9

لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

"Ji bo ku hûn bi Xuda û pêxemberê wî bawerî binin û wî yarî bikin-biparêzin û birûmet mezin bigrin û sibe û êvara wî pak bêrî bidêrin./Allah'a ve peygamberine inanmanız ve ona yardım edesiniz-koruyasınız, saygıyla yüceltesiniz ve sabah akşam onu tesbih edesiniz diye."

"تُعَزِّرُوهُ", "تُوَقِّرُوهُ" ve "تُسَبِّحُوهُ" fiillerinde geçen üçüncü tekil "e=hû" şahıs zamirinin merciinin, Allah mı yoksa peygamber mi olduğu veya bu zamirlerden hangisinin Allah'a ve peygambere raci olduğu, ihtilaf konusu olmuştur. Müfessirlerden bazıları, ilgili üç zamirin de Allah'a raci olduğunu belirtirken diğer bazıları ise, "تُعَزِّرُوهُ", "تُوَقِّرُوهُ" zamirlerinin hem Allah'a hem de peygambere raci olabilme ihtimalinden söz etmişler. Ancak Fahrettin Râzî, zamirin, Allah'a irca edilmesinin daha isabetli olduğunu belirtir.³⁴

Zamirin merciini tespit etme konusundaki ihtilaf lar mealdeki anlam belirsizliğin temel nedenidir, Zira tercümede geçen "wî" zamiriyle kimin kastedildiği net değildir.

33 İlgili iki Âyete verilen meal şöyledir: "Eger ne ji kitêbekî ku ji Xuda boriye bûna, wê bi sedem tiştê we girtiye ezabekî mezin we bigirtana./Allah'tan geçen bir kitaptan olmasaydı, aldığınız şeyler yüzünden sizi büyük bir azap yaklardı." Enfâl, 8/68; "Her welatê me qelandiye her jê re kitêbek xuya hebû ye./Helak ettiğimiz tüm yurtların elbette açık bir kitabı vardır." Hicr, 15/4

34 Râzî, Tefsîrû'l-kebîr, c. XVIII, s. 86.

Yukarıdaki bilgiler ışığında şöyle meal vermek kanaatimizce âyeti daha anlaşılır kılacaktır: “*Da ku hûn bi Xweda û pêxemberê wî bawerî bînin û alîkariya wî bikin û rûmeta wî bigirin û sibe û êvarê Xwedê pak bidêrin.*”

2.6. Cum'a, 62/5

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا...

“*Mînaka ên ku Tewrat li wan hatiye bar kirin paşê wan nikarbû wê hilgirin wek mînaka kerê ku barê kitêba hildigre ye. .../Kendilerine Tevrat yükletildiği sonra onu kaldıramayan kişilerin misali, kitaplar taşıyan eşek misali gibidir...*”

Böyle bir çeviriyi okuyan kişi, birilerine gerçekten de Tevrat'ın taşıttırıldığı, ancak güçleri yetmediği için bunu kaldıramadıklarını, üstelik bunu yapamadıkları için de yük taşıyan eşeğe benzetildiklerini anlar.

Bizce: “*Mînaka wan ên ku (bi emelkirina) bi Tewratê berpirsyar hatine girtin, pişt-re wan ew (berpirsyarî) pêk neanîne, wekî mînaka kera ku barê kitêban hildigir e*”, şeklindeki bir meal muhtemel belirsizliği giderecektir.

Sonuç

Mele Muhammed Garsî Farqînî (Mehmet Demirdağ) tarafından hazırlanan ve alanının ilklerinden olan “Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz” adlı Kürtçe mealde, Kürtçenin dil imkânlarından yeteri derecede yararlanılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra mealde, anlamı belirsiz veya okuyucu tarafından maksadın tam olarak anlaşılmadığı çeviri örneklerinin olduğu da söylenebilir. Bunun temel nedeni de Kur'an metnine sadık kalma düşüncesiyle, âyette geçen kimi kelime ve ifadelerin harfî harfine tercüme edilmesi veya uygun bir biçimde Kürtçe ifade edilememesidir. Bu da, mecazî anlamda kullanılan sözcüğün hakikî anlamı ifade edecek şekilde tercüme edilmiş, terkipte var olan takdir veya hazif göz önünde bulundurulmadan âyete meal verilmiş veya Arapçaya has olan bazı özellikler hedef dile de aynen tercüme edilmiştir. Bu arada harfî tercümenin doğal sonucu olarak kimi âyetlerde var olan mecazî ifade gözden kaçırılmış veya tercümeyle yansıtılmamıştır.

KAYNAKÇA

- Âdîme, Muhammed Abdülhalik (ö. 1984), *Dirasât li üslûbi'l-kur'an'il-kerîm*, Darü'l-Hadîs, Kahire ts.
- Âlûsî, Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-kur'ani'l-âzîm ve's-seb'i'l-mesanî*, Darü İhyai't-Türasi'l-Ârabî, Beyrut ts.
- Durmuş İsmail, İskender Pala, "İstiare", *DİA*, İstanbul 2001.
- Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî (ö. 745/1344), *Tefsîrü'l-bahri'l-muhit*, thk.: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mi'ved vd., Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî (ö. 982/1574), *İrşadi'l-akli's-selim îla mezaya'l-kur'ani'l-kerim*, Darü İhyai't-Türasi'l-Ârabî, Beyrut ts.
- Garsî Farqînî, Mele Muhammed (Mehmet Demirdağ), *Meala firûz şerha Qur'ana pîroz*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Muhammed, (ö. 1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dar et-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.
- İbn Âtiyye, Abdülhak b. Galib el-Endelüsî (ö. 541/1147), *el-Müharraru'l-vecîz fî tefsiri'l-kitabi'l-âzîz*, thk.: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Hişam, Abdullah b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360), *Şerhû katrî'n-neda ve belli's-seda*, Darü'l-Hayr, Dimaşk 1990.
- İbn Kesîr, İsmail b. Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-kur'ani'l-âzîm*, thk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Müessesetü Kurtuba, Cize/Mısır 2000, XIV, 201.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273), *el-Cami' li ahkami'l-kur'an ve'l-mübeyyini lima tedemmenehû mine's-sünneti ve âyi'l-kur'anî*, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risaletî, Beyrut 2006.
- Özdaş, Haşim, "Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler 'Meala Fîrûz Şerha Qur'ana Pîroz' Örneği" (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, tez danışmanı: Nurettin Turğay, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır 2015.)
- Rağîb el-İsfahânî, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), *Müfredat elfazi'l-kuran*, thk.: Sefvan Adnan Davûdî, 3. Baskı, Darü'l-Kalem Dimaşk ile ed-Dar eş-Şamiyye, Beyrut 2002.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (ö. 606/1210), *Mefatihu'l-gayb (Tefsîrü'l-Kebîr)*, Darü'l-Fikir, Beyrut 1981.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf b. İbrahim (ö. 756/1355), *ed-Dürri'l-masûn fî ulûmi'l-kitabi'l-meknûn*, thk.: Ahmet Muhammed el-Harrat, Darü'l-Kalem, Dimaşk ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebu Bekr (ö. 911/1505), *el-İtkan fî ulûmi'l-kur'an*, thk.: Ahmet b. Ali, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (ö. 310/922) *Cami'u'l-beyân ân te'vilî âyi'l-kur'an*, thk.: Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî, Merkezü'l-Buhûsî ve'd-Dirasâtî'l-Ârabiyye ve'l-İslamiyye bi Darî Hecer, Kahire 2001.

- Zemaşşerî, Mahmud b. Ömer (ö. 538/1144), *el-Keşşâf ân hakaiki ğavamidi't-tenzîli ve uyûn'il-ekavîli fî vuhûci't-te'vîli*, thk.: Adil Ahmet Abdülmevcut vd., Mektebetu'l-Âbîkan, Riyad 1998.
- Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serî el-Baĝdadî (ö. 311/923), *Meâni'l-kur'an ve i'rabuhû*, thk.: Abdülcelil Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütübî, Beyrut 1988.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır (ö. 794/1392), *el-Burhan fî ulûmi'l-kur'an*, thk.: Muhammed İbrahim, Darü't-Türas, Kahire 1984.